

TIJDSCHRIFT

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt“

TE

AMSTERDAM

11^e Jaargang

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1903

De Munt in de Volkstaal.

II.

In het „*Eshattement van Scaemel Ghemeente ende van Tribulacie*,” door CORNELIS EVERAERT gemaakt in 1514, zegt SCHAMEL GEMEENTE, een man, tot TRIBULACIE, een kwaad wijf:

*So goêcoop was de vytaylge zonder belette doe:
Cocht men boven tpondsgroote een vette koe,
Of t veercken over de croone, men wisther of
[te spreken,
Een pondt bueters twee hynghelschen, hoort wat
[ik rekene,
't Coorne om vierentwyntich grooten 't hoet.*

In deze weinige regels worden vier muntsoorten vermeld. Wij beginnen met de *hynghelschen* of, als wij de aanblazing der Brabanders, de *h*, weglaten: de *engelschen*.

De Engelsche munten en in 't bijzonder de sterlingen waren om haar goed gehalte algemeen verbreid en geliefd op het vaste land; zij dienden tot vaststelling van belastingen, opbrengsten, enz.

In de 13^e eeuw waren de sterlingen in ons geheele land, zoowel in Holland als in Groningen, gangbaar.

Was het wonder, dat men ze begon na te munten? De Utrechtsche bisschop DIRK VAN DER AARE (1198—1212), JAN I, hertog van Brabant (1261-1294), REINOUD I, graaf van Gelder (1271—1326), JAN DE BLINDE, graaf van Luxemburg (1309—1346) en meer anderen sloegen munten naar het Engelsche type, t. w: een gekroond aanzierend hoofd en op de keerzijde: een kruis met 12 bolletjes.

Toen munten met dit type uit den omloop verdwenen, nam men een ander aan, maar behield den naam en de waarde, naar de eischen des tijds gewijzigd. In 1434 verordende FILIPS DE GOEDE in Brabant *Engelschen*, die 8 myten of $\frac{1}{3}$ groot moesten doen, hebbende op de voorzijde het hertogelijk wapen met het omschrift: + PHS: DEI: G: DUX: BURG: Z: BRAB, en op de keerzijde: een kruis met twee leeuwen en twee leliën in de hoeken en de woorden: MONETA: NOVA: FACT: MECHL: (Afgebeeld bij VAN DER CHIJS, *Brab*: pl. XVI N°. 10 en pl. XXXIV: 4 en 5). DE WITTE *Hist. Mon. de Brab.* beeldt deze stukjes ook af onder de n°s. 484, 485 en 482 en noemt ze niet anders dan *kwartgrooten*. Er zijn er meer dan een millioen van geslagen!

Deze *engelsche* is van gelijke type als de kwartgroot of achtste vierlander voor Holland (zie VAN DER CHIJS, *Holl.* pl. XIV No. 14 en 15), die daar dus 6 myten deed.

In het *Woordenboek* van KILIAAN (1^e druk 1574) wordt een *enghelsche* gelijk gesteld met *twelf myten brab.* of *acht myten vlaems*, en is dus in 150 jaren van 8 op 12 mijten gestegen. Wij

kunnen alzoo de waarde in 1514 gerust op 10 mijten stellen, maar dan is de verklaring van Prof. VAN VLOTEN geheel onjuist, die opgeeft: „*twee hyngelschen = 12 duiten*”, terwijl zij maar 20 myten = $3\frac{1}{3}$ duit golden. Dezelfde vergissing begaat Prof. VERDAM, *Middelned. Wdbk.* in voce *Engelsc.* Wij zien dus hieruit tevens, dat toen ter tijd een pond boter nog geen vier duiten kostte.

De verklaring der andere in dit fragment genoemde geldswaarden te vinden, is heel wat moeilijker, en is ons niet mogen gelukken.

Een pond groot is veertig grooten, maar een groot is geen halve stuiver, vrij wat meer. In het werk van den heer HOLLESTELLE „*het Schild*” enz. met zijne vervolgen, worden zooveel verschillende waarden van het pond en zooveel soorten van ponden opgegeven, dat het hoofd er van duizelt.

Ook loopen de prijzen van gelijksoortige voorwerpen, zoo uiteen, dat men er geen touw aan kan vastmaken. In 1407 kostte een os 9 pond Hollandsch à *f* 1.50, dus *f* 13.50 van onze munt; in 1409 daarentegen *f* 35.10. 1)

Eenig licht, hoewel niet veel, krijgen wij, als wij lezen, dat in 1426 een pond gelijk stond met vijf kronen 2) en in 1467 met vier kronen. 3) Wij kunnen dus daaruit afleiden, dat eene vette koe eenige jaren vóór 1514 zooveel waard was als vier varkens.

Kronen waren er van verschillende waarden,

1) HOLLESTELLE, *Het Schild* bl. 173, 180.

2) *Ibidem*, bl. 206.

3) *Ibidem*, bl. 219.

naar gelang van hun gehalte en gewicht. De Fransche kroon deed in 1514 circa 1 gld. 15 stuivers (volgens D. GROEBE), maar dit bedrag staat in 't geheel niet gelijk met f 1.75 Ned. Cour. het vertegenwoordigt eene veel hoogere waarde, nl. die van een vet varken, d. i.: $\pm f$ 40.—

Een hoed was een korenmaat, die in gebruik was en nog is in Zeeland, te Delft, te Arnhem en te Brugge.

Nu was CORNELIS EVERAERT een Bruggenaar, hij bedoelt dus een Brugsch hoed van bijna $1\frac{1}{2}$ Hektoliter; dit kostte alzoo drievijfde van de waarde eener vette koe.

Klachten over den duren tijd en het verwijzen naar vroeger, beter dagen vindt men altijd en overal.

De oude GEERTRUI, de Minne-moër vertelde van het jaar 1535, „van de Beniste op-loop hier binnen Amsterdam, die alderierst met brangkt uyt de Souwtsteech quam, door die met siep-gesmeerde krijtende naackt-loopers”:

*'t Machmen wel' ehuegen dat men twijntich ayeren
 [pleecht te koopen
 Om een stuyver, en eèn moye vuegel met een
 [jeucht om drie groot,
 En men koft een hielle schoot nuwbacken Wor-
 [mer Misschuytjes
 Om ien blaeuwwe ellif penningh, en men kreeg
 [om negen duytsjes*

*Twie kopjes botter; heer kynt, ick hebt je vaar
[so dick vertelt;
Ja, komt nu een reys op de beschuyt-marct, men
[besteet een hangt vol gelt."*

(G. A. BREDEROO's, *Moortje*, gemaakt in 1615; het stuk speelt omstreeks 1580).

Twee burgerjuffrouwen, NIESJE SNAPS EN BRANGHTJE VAN DER DREVEN zijn in druk gesprek. NIESJE vertelt:

*De lieden klagen seer op straten en op wegen,
Een luttel gelts en hout in desen tijt niet tegen;
Het suyvel loopt te hoog, 't is thans een dierbaer
[aes (= een duur eten);
Ses stuyvers gelt het pont van d' alderbeste kaes;
Een schellingh gelt het pont al van de vriesse boter,
Een hallif pontje speck kost nu wel eenen stooter.
Ick heb mijn bestemoer wel eertijds hooren seggen,
(Sij wist het na den tijt seer suynigh aan te leggen)
Hoe dattet beter was in Keyser Karels tijt,
Men raecte weynigh gelts doen voor veel waren
[quyt;
Een hallif achtendeel van d' allerbeste granen,
Daer toe een vette gans, een stoop wijns van
Rouanen,
En een pont boter mé, dit kon men al te saem
Doen koopen voor een schellingh".*

(P. GODEWYCK, *Wittebroods-kinderen* 1641)

De eenige munt, die toelichting vereischt, is de *blauwe elfpenning*, waarvoor men een geheele schoot vol Wormer beschuitjes kon koopen. Deze

munt is in 1488 te Mechelen door FILIPS DEN SCHOONEN geslagen voor Gelder en Zutten. Zij vertoont aan de eene zijde in een rond gekroond schild de vier leeuwen met het omschrift:

MON · DUCIS · GELRIE · ET · COMIT · ZUT ·

Aan de andere zijde ziet men een kruis met een B in 't hart en gecantonneerd van een leeuw en een arend, met het omschrift:

REFOR — MACIO — GUERRE — PAX · EST.

VAN DER CHIJS beeldt deze munt af op pl. XIV n°. 2. van zijn werk over de *Munten der Graven en Hert. van Geld.* Bij vergissing noemt deze voorganger der wetenschap haar en de dubbele beide: „groot of dubbele stuiver”; dat zal wel moeten zijn: „dubbele groot of stuiver” en zegt verder, dat ze beide in de beeldenaars van 1580, 1585 en 1633 voorkomen als: „ruytersblank en blauw elfpennink”. hetgeen zeker wel onjuist is. De ruitersche blank toch is een geheel andere munt, die wel evenveel waarde had als de elfpenning, maar daarom nog niet daarmee identiek was.

De onder n°. 1 bij VAN DER CHIJS afgebeelde munt verschilt van n°. 2 alleen in grootte, in den vorm van het wapenschild en in dien van het kruis en is tweemaal zooveel waard als de elfpenning. In het plakkaat van LEYCESTER van 1586 wordt n°. 1 genoemd *elfduyts*, ten bewijze, dat zij vroeger reeds van 8 duiten tot 11 was gestegen, en daarom bij 't volk dien naam behouden had, terwijl zij in 1586 weer gestegen was en gevalueerd werd op 1 stuiver 1 blank, dat is 14 duiten.

De andere, n°. 2, heette *blauwe elfpenning*, was

de *groot*, is op een zeker tijdstip op elf penningen gezet, dat is 5¹/₂ duit, en deed in 1586 reeds zeven duiten. 1)

In 1610 en 1621 was de elfpenning nog in de wandeling; volgens het *Manuael* van 1610 mochten de wisselaars hem inwisselen tegen 5 gld. 8 stuiv. 36 mijten het mark, en volgens de „*Caerte of Lyste*” van 1621 tegen 5 gld. 12 stuiv. 14 mijten.

In 1630 was hij nog niet in vergetelheid geraakt, want in het rekenboek van BERNAERT STOCKMANS, te Dordrecht (1^e druk 1589) komt een vraagstuk voor, loopende over „*stukken van 11 penninghen*”. Hij gold echter voor een minwaardig muntje, hetgeen ook de naam *blauw* d.i. slecht, verdacht, uitwijst. Zelfs was *elfpenninksman* een scheldnaam, even goed als later *halfblanksheer*. Zoo luidde de aanhef van een spotticht:

„*Een elleffpennincx man, een snoode*

[*Aersverclicker,*

Wiens moeder was de Nijdt, de vader self

[*de Nicker,*

Soo yemandt es bekent geseeght Monseur

[*van Heck.*

Deze fraaie epitheta waren gericht aan het adres van JACQUES VAN HECKE, die de geheime bijeenkomst der Remonstranten in de Bogaertsteeg te Leiden in 1620 verraden had aan den President van 't Hof. De rest van het schimpdicht is te vinden in *Navorscher* LI bl. 259.

1) Deze „elfpenning” werd ook voor Holland geslagen, maar met het opschrift: MO. NOV. COMITIS. HOLLA. Z. ZE. (Zie VAN DER CHÏJS, *Holl.*, pl. XXXVII, no. 34).

Van den *elfpenning* tot den *ruiterschen blank* is de sprong niet groot: immers KILIAAN in zijn bekend *Woordenboek* (1^e druk 1574) zegt:

„*Elf-penninck, Holl. j. ruytersche blancke. Numus undecim chalcorum;*” en in het 2^e deel: *ruytersche blancke. j. elf-penninck*. Hij stelt dus beide munten gelijk in waarde, al waren zij dit niet in figuren, zooals ons uit het plakkaat van LEYCESTER blijkt.

Merkwaardig is, dat KILIAAN ook den *boddrager* gelijk stelt met den *ruiterblank*: „*Bot-dragher, bod-dragher, Louan. j. ruytersche blancke. Dipondius.*”

Wat hij nu eigenlijk door een *dipondius* verstaat, is mij niet duidelijk: „stuk van twee asses” heeft hier geen zin. Ik denk, dat hij niets anders bedoelt, dan „kleine munt,” overeenkomstig den *Dictionarium Tetraglotton, Franekeræ* 1612: „*Dipondium, vel Dipondius et Dupondius. Genus numismatis parvi valoris.*”

In het werk van A. HOLLESTELLE *De drie merkwaardige schellingen tweede gedeelte* bl. 27 wordt een *Dupondius* (= 2 Asses) gelijkgesteld met acht en drie vierden cent van onze munt.

De *ruyterblank* was eene munt, geslagen in 1489 gedurende de minderjarigheid van FILIPS DEN SCHONEN, en vertoonde op de eene zijde het ronde wapen van Oostenrijk-Bourgondië met het omschrift: PHI. ARCHIDUCIS. AUSTRIE. BURG. BRA met het handje als muntteken van Antwerpen. De keerzijde vertoont een kruis met een 'A' in het hart, gecantonneerd van een leeuw en eene kroon. Omschrift na een arendje: MAXIMILIAN'. REX. ROMANO' PATER. 1489.

Deze munt is afgebeeld door VAN DER CHIJS (*Brab. en Limb.*) pl. XX. 26 en wordt op bl. 203 genoemd: *penning van 2 grooten of stuiver*. A. DE WITTE geeft op pl. XXXIII, n°. 579, 580 twee afbeeldingen, die onderling zeer weinig verschillen, nl. in de plaatsing der leeuwtes en kroontjes, en noemt ze *gros d. i. groot*. Dit maakt nog al een verschil. ALKEMADE eindelijk beeldt de munt ook af op pl. XXXVIII, 3, n°. 2, zonder naam.

Volgens het meergenoemde *Manuael* 1610 betaalde men 8 gld. 9 stuiv. 8 mijten voor 't mark, en volgens de *Caerte* van 1621: 8 gld. 19 stuiv. 32 myten, waaruit blijkt dat de ruiterblank, hoewel iets kleiner van omvang, van heel wat beter zilver was dan de blauwe elfpenning: hij heette dan ook *blank* en niet *blauw*. Door LEYCESTER werd ook deze munt op 7 duiten gesteld.

In de *Klucht van Tielebuys*, gespeeld te Diest 1541, komt onder meer de *ruiterblank* voor. TIELEBUYS is „*halff sodt*” en zijn vader RONCEFAEL is een „*duypen*”, een bloed. Deze rekent zijn zoon voor, die trouwen wil:

„*Siet, dit sij dy noch t' achter, ten tyde binnen
 Dat uw moeder sterff, drie blancken en een oort
 Aen warm wittebroot, en dan noch voort
 Tien placken aen botermelck en kaese
 Gemaeckt metter room.
 Voort so sij dy schuldich voor twaelf schotelen
 [pappen
 Een blanck geschreven voor de quaerte,
 Ses labbayen voor een appeltaerte, enz, enz.*

*Somma tot drie hondert labbayen is't al gesompt
Ses myten min; 't is wel yetwäerts groot.*

TIELEBUYS: *Dat 's vierdhalven cornelus en een
[paerts hoot.
Ik kan ook wel reekenen sonder faelen."*

RONCEFAEL zegt, dat TIELEBUYS een jaar te vroeg geboren is; daarover krijgen zij twist, en de zoon begint den boel stuk te smijten, waarop de vader uitroept:

*„Och, dat 's myn beste teyle,
Sy heeft my gecost een goey ruyters blancke,
Die werpt hy daer onstucken tegen mynen dancke!"*

Wij zullen de lotgevallen van TIELEBUYS niet verder nagaan, hoe hij in een zak wordt gestopt en voor de deur van een bagijn wordt gedeponeed, aan wie hij vertelt, dat hij haar zoon is en die hem „hondert cronen" belooft en een geheel uitzet, als hij zijn mond houdt; — maar wij zullen een gesprek afluisteren tusschen twee kooplieden, uit de Antwerpsche „Spelen van Sinne" (1561?)

„WUYTE:

*Wat gelt toch den brief, lief coopman van vlasse?
Segt my toch, Cremere, den naesten coop.*

CREMERE:

*Een ruytersche blancke den heelen hoop,
Dat 's seventien dryckens, ten mach niet falen."*

Hier hebben wij de merkwaardige bepaling, dat een ruitersblank de waarde heeft van 17 driekens of driemijststukken, dat is dus 51 mijten, of 17 pen-

ningen = $8\frac{1}{2}$ duit. Wij kunnen dus daardoor eenigszins den loop der stijging en daling volgen, n.l. in 1489: een groot of 4 duiten, in 1561: $8\frac{1}{2}$ duit, in 1574 volgens KILIAAN elf penningen of $5\frac{1}{2}$ duit, en in 1586: 7 duiten.

De *labbaye* behoort alleen in Brabant tehuis: het kluchtspel, waarin zij voorkomt, is een Brabantsch stuk. KILIAAN vertaalt het woord door: *nummus epularis* d. i.: *eetpenning*, dus evenzoo veel als *braspenning*. *Labbayen* is eten, smullen. L. Meyer in zijn *Woordenschat* (12^e druk 1805) rekent onder de „Verouderde en ongewone woorden”: *Labbaye* = groot gastmaal.

Verder zegt KILIAAN, dat de munt de waarde had van 15 mijten, ook „blancke” genoemd werd en een *dipondius*, dus eene „kleine munt” was. Hoe dit nu klopt, is niet goed te begrijpen: 15 mijten zijn = 5 penningen en een blank is 12 penningen, tenzij men moet lezen: „XV myten et blancke”, d. i. 15 myten + een blank = 17 penningen of $8\frac{1}{2}$ duit.

Volgens HEIJLEN hebben onder JOHANNA of WENCESLAUS (1355-1405) loop gehad o a. „Zilveren Labbayen”, die $\frac{1}{4}$ groot Brab. deden. Dit zeldzame muntje is door VAN DER CHIJS (*Brab. Pl. XII n°. 14*) afgebeeld en vertoont op de Vz. het gekwartileerde wapen van Brabant-Limburg met het omschrift: MONETA ✕ NOVA ✕ FILFORDENS +, en op Kz. een kort kruis, gekantonneerd met D V X C' (Ducissa) en daaromheen: + JOHANA : DEI : GRA : BRABATIE; deze geleerde *gist* dat dit eene labbaye is.

Dit muntje is ook door DE WITTE afgebeeld op

Pl. XVIII, no. 398, maar zonder den naam labbaye.

Een andere kwartgroot wordt door hem afgebeeld op Pl. XIX, no. 407, met het omschrift: JOH. DEI GRA DUC BRABANT en op de Kz. een lang, d. i. tot aan den muntrand doorlopend kruis met DVXC' en + MONETA LOVANIENS. Hij onderstelt, dat deze, geslagen in 1383, eene labbaye is.

Van 1° Januari tot 8 Maart 1383 zijn te Leuven 2690 mark labbayen geslagen.

Nog vindt men aldaar vermeld, dat door JOHANNA werden verordend dubbele, enkele en halve labbayen tot 8, 4 en 2 sterlings. Deze vertoonden twee schilden en op de Kz. een wapen op een kruis en zijn dezelfde, die men dubbele, enkele en halve Roosbeker-grooten noemt, en welke kenbaar zijn aan het kruis met slangekoppen.

Volgens VERDAM, *Middelned. Wdbk.* leest men in het *Belgisch Museum*, dat in 1382 „vier labbayen golden eenen grooten Brabandsch. Men sal oock slaen penningen, die cours selen hebben voor een dobbel labbay, die dry alsulcker dobbel labbay voor vier der voors. grooten ende selen heeten Lovensche dobbel labbay en sal houden 4 deniers 6 grein coninx silver. Men sal oock noch maken cleyn wit geld, dat sal heten *pricksens*, daeraf die 8 sollen doen 1 cromsteert ende sullen houden 2 deniers 8 greyn”.

Verder vindt men in 't *Belg. Mus.* „Een labbay te Lovene geslagen metten langen cruce vore twentich scillinge; halve labaye, gheheten *prixken* vore tien scillinge, (d. i. 120 stuks in een mark). Deze

aanduiding past volkomen op de munt, afgebeeld op Pl. XIX, n°. 407, door DE WITTE, en deze is dus de echte labbaye.

Een pricsken of prikje (nog bekend in de uitdrukking: „iets voor een prikje koopen”) is een halve labbay, namelijk $\frac{1}{8}$ cromstaart, dus het achtste van een groot. Al werd nu later een groot op vier duiten gerekend, dan volgt daaruit geenszins, wat prof. VERDAM beweert, nl. dat de labbay een *koperen* munt was. VERACHTER (zie V. D. CHIJS *Brab.*, bl. 143) zegt, dat een pricsken een *vierde* groot is, maar dit is onjuist; een labbaye is een vierde groot, en een pricske is een halve labbaye. Zoo moet men door *cromstaart* niet verstaan den dubbelen, maar den enkelen groot-cromstaart. Wat nu de uitdrukking „vore twentigh scillingen” of twintig schellingen betreft, deze beteekent alleen: 240 stukken (20×12) uit een mark zilver te munten. Het gehalte der *dubbele labbayen* bedroeg 4 d. 6 gr. dat is bijna $\frac{345}{1000}$, en dat der *prikjes* bijna $\frac{200}{1000}$, zooals men ziet, zeer gering zilver, maar toch geen koper.

Volgens D. GROEBE, *Handleiding* (bl. 18), deed in 1414 eene labbaye zes tuurluurs, d. i. anderhalve groot of een blank; als deze opgave juist is, is de munt in 30 jaar heel wat in prijs gestegen, terwijl in dit, ons *Tijdschrift* op bl. 77 te lezen is, dat zij tusschen 1383 en 1406 gelijk stond met een en een derden groot Vlaamsch.

Nog eenmaal, maar niet vóór 1429, verschijnen de labbayen onder de regeering van hertog FILIPS, gezegd: van Sint-Paul (1427—1430). Deze vorst veror-

dende dubbele en enkele van een geheel ander type, nl. dat der drielanders van zijn broeder JAN IV: twee schuin naar elkander toegekeerde schilden met de wapens van Brabant-Bourgondië en Brabant-Limburg en op de Kz. een kruis, gecantonneerd met een' leeuw en eene lelie. Er werden te Leuven 33000 stuks geslagen volgens DE WITTE, die op bl. 205 zegt: *labbayen* (in de rekening genoemd *boddragers*) 1) en op bl. 207 eene *dubbele labbaye* beschrijft, waarvan er 33600 stuks zouden geslagen zijn, en afbeeldt op pl. XXIV, n°. 457 (ook in mijne verzameling aanwezig), terwijl hij de enkele niet meer noemt of afbeeldt. Duidelijk is dit niet.

Vier labbayen zouden op een *cromsterd* gaan (DE WITTE I, bl. 205); het gehalte was, evenals vroeger 4 deniers 6 grein koningszilver. Volgens V. D. CHIJS (bl. 144) zouden 3 dier dubbele labbayen 4 grooten gelden, d. i. $1\frac{1}{3}$ groot per stuk; — men ziet, dat dit weër niet klopt met de vermelding hierboven, dat de enkele $1\frac{1}{3}$ groot deed.

Sedert komt deze muntsoort niet meer in officieele stukken voor; dat hare herinnering bij 't volk nog lang voortleefde, bewijst het kluchtspel van 1541 en het *Wdbk.* van KILIAAN, A°. 1574 en 1597.

J. E. TER GOUW.

1) Zie dezelfde opmerking bij v. D. CHIJS, bl. 145.